

Vi mangler en fortælling, der forener frihed og tvang

Reformationsjubilæumsåret har været domineret af to modstridende fortællinger – reformationen som frihed og reformationen som tvang – der begge har deres berettigelse og kan forenes i en tredje fortælling. Overført på nutiden kan fortællingen lyde sådan her: Vi kan – og bør – tvinge skoleelever til at kende til og kunne leve i et demokratisk samfund, men vi kan ikke tvinge dem til at blive demokrater

TEKST: PROFESSOR EM. OVE KORSGAARD

I det forgangne jubilæumsår har vi hørt to vidt forskellige fortællinger om reformationen. Den ene fortælling betoner trosfrihed, samvittighedsfrihed og frihed fra statslig indblanding i religiøse anliggender. Den anden fortælling

betoner tvang, disciplinering, undertrykkelse og religiøs ensretning. Fortællingen om tvang er især blevet fremført af religionshistoriker Jens-André Herbener og idéhistoriker Frederik Stjernfelt, fortællingen om frihed af sognepræst Kathrine Lilleør og sognepræst Sørine Gotfredsen.

Jens-André Herbener: “Luther forkastede frihed, lighed og folkestyre” (Politiken, 17. december 2017).

Kathrine Lilleør: “Selvfølgelig lægger Luther grunden til det moderne demokrati” (Information, 21. februar 2017).

Frederik Stjernfelt: Luther tildeles for stor positiv betydning, idet nogle bestemte myter blot kritisk-løst dyrkes. For eksempel: Myte 1: Luther indførte religions-, yrings- og tankefrihed. Stjernfelt: Nej, han gik ind for henrettelse af anderledes tænkende (*Syv myter om Martin Luther*, Gyldendal 2017).

Sørine Gotfredsen: “Frederik Stjernfelt forstår ikke, at Luthers teologiske tænkning på længere sigt banede vejen for en frisættelse af den enkelte, idet den rummer noget tidløst eksistentielt, der også er vedkommende i dag” (Information, 2. marts 2017).

Vi har således to fortællinger, der er meget svære at forene. Den ene fokuserer på frihed, den anden på tvang. Hvem har ret? Er Luther en frihedens apostel, der er blevet misforstået og misbrugt de første århundreder efter Luther? Eller er Luther en ufrihedens apostel, der i sin samtid gik ind for tvang, ensretning og dødsstraf i forbindelse med religion? Eller savner vi teorier og fortællinger, der kan forene de to komponenter, frihed og tvang?

LUTHER: FRIHED OG TVANG ER IKKE ENTEN-ELLER

Ja, det gør vi i høj grad. Der er noget uforløst – for ikke at sige fordummende – ved sidste års jubilæum, idet de to fortællinger om henholdsvis frihed og tvang står uformidlet over for hinanden. Den tvang, som Herbener og Stjernfelt har påvist, bliver ofte affejet med, at Luther levede i en hel anden tid end vores. Det har selvfølgelig betydning, det vil jeg ikke underkende. Men jeg vil hævde, at det er Lu-

» **Myndighederne må ikke tvinge nogen til at tro, men til gengæld skal myndighederne sikre, at alle børn og unge bliver undervist i troens grundlag. Overført til dagens demokratiske samfund: Staten må ikke tvinge børn og unge til at blive demokrater, men til gengæld må staten kræve, at de bliver oplyst om og undervist i demokratiets grundlag**

thers syn på forholdet mellem frihed og tvang, der gør ham moderne.

Hvad er det for et frihedsbegreb, Luther abonnerer på? Ifølge Luther er troen den kristnes mulighed for frihed. Her skal frihed ikke forstås som politisk frihed, men som åndelig frihed. Selv om det i et nutidsperspektiv synes at være en meget indskrænket forståelse af frihed, så rummer den en revolutionær idé om samvittighedsfrihed.

I skriftet *Om verdslig øvrighed* fra 1523 udfolder Luther sit syn på frihed og tvang. “Det verdslige regimente har love, der ikke strækker sig videre end over krop og gods og hvad der er af ydre (ting) på jorden. For over sjælene kan og vil Gud ikke lade andre regere end han selv alene. Derfor, hvor verdslig magt formaster sig til at lovgive for sjælen, dér griber den ind i Guds regimente og forfører og fordærver blot sjælene.” Den verdslige øvrighed hersker over krop og gods, men ikke over sjælen. Statens magt stopper ved menneskets sjæl. Med andre ord: Menneskets samvittighedsfrihed skal respekteres.

LILLE BOG MED STOR EFFEKT

Samme dobbelthed lægger Luther til grund for *Den*

lille Katekismus, hvis folkeoplysende og folkeopdragende betydning vanskeligt kan overvurderes.

Den lille Katekismus blev den vigtigste grundskolebog i Danmark i mere end 300 år. Ingen anden lærebog har haft tilnærmelsesvis samme betydning som den. Det minimumskrav til viden, som myndighederne stillede til alle uanset stand, var, at man kunne *Den lille Katekismus*. Hele befolkningen skulle oplyses om troens grundlag. Det krav var nyt.

Det understreges i *Kirkeordinansen* 1537/39, “at børnelærdommen må være i alle huse”, så også bønderbørn får kendskab til det, “som før ikke blot bønder, men adelen med, ja selv konger og fyrster ikke vidste noget om.” Hvad alle nu uanset rang skulle kende var den kristne børnelærdom. I forbindelse med kirkegang skulle præsten og degnen sikre, at der altid blev afsat tid til gennemgang af “børnelærdommen såvel for de unge som de gamle.” At kunne sin katekismus var forudsætningen for at komme til alters. Man kunne ikke blive viet, aflægge ed eller overtage en fæstegård uden adgang til alterbordet, og forudsætningen for det var som sagt, at man kunne sin kristne børnelærdom.

Luthers lille Katekismus har tre elementer: En forta-

le, en hoveddel, samt et appendiks kaldet *hustavlen*. I senere udgivelser er fortalen og appendiks ofte udeladt, hvilket er problematisk, hvis man har et ønske om at forstå Luthers intentioner med skriftet.

Et af de spørgsmål, Luther forholder sig til i fortalen, er, hvilke disciplinære sanktioner, der skal tages i brug, hvis ikke folk vil lære *Den lille katekismus*. De skal i første omgang trues. De skal have at vide, at de ikke vil få adgang til sakramenterne og ej heller vil kunne få et barn døbt i kirken. Men hvad hvis trusler ikke er nok? Skal præsterne så tage tvangsmidler i brug? Nej, præsten må ikke "tvinge nogen til troen eller til sakramentet", understreger Luther. Men præsten har altid den mulighed at gå til den verdslige magt og bede om hjælp.

Hvis præstens trusler ikke er nok, skal "forældre og husherrer nægte dem mad". Hvis heller ikke det hjælper, skal fyrsten "bortjage sådanne rå folk fra landet". Selvom præster altså ikke har magt til at tvinge de uvillige til at lære den kristne børnelærdom, har fyrster magt til at tvinge dem ud af landet.

For Luther udgør det åndelige og det verdslige regimenter ikke to adskilte rum, men to forbundne kar, der virker sammen til fælles bedste.

LUTHER OG KANT

De to forbundne kar – frihed og tvang – genfinder vi hos den tyske filosof Immanuel Kant, der bygger videre på Luther, samtidig med at han omformule-

Der er noget uforløst - for ikke at sige fordømmende - ved sidste års jubilæum, idet de to fortællinger om henholdsvis frihed og tvang står uformidlet over for hinanden

rer Luthers kategorier. Kant udvider således Luthers forståelse af frihed, men fastholder forbindelsen mellem frihed og tvang.

I bogen *Om pædagogik* rejser Kant spørgsmålet: Hvordan forene frihed med tvang og underkastelse. "For tvang er nødvendig! Hvordan kultiverer jeg friheden, hvor der er tvang? Jeg skal vænne min elev til at tåle en tvang mod hans frihed og skal samtidig selv vejlede ham i at bruge sin frihed godt." Tvangen var ifølge Kant uundgåelig, men til gengæld var det kun den tvang, der bidrog til udviklingen af frihedens forudsætninger, der for Kant var legitim i opdragelsen. Som sagt var tvang for Luther ligeledes uundgåelig, men det var kun den tvang, der bidrog til udvikling af troens *forudsætninger*, der var legitim i opdragelsen.

DEMOKRATI – MELLEML FRIHED OG TVANG

De to forbundne kar mellem frihed og tvang genfinder vi i nutiden i det begrebspar, der kom ind i folkeskoleloven i 1975, nemlig åndsfrihed og demokrati.

De idehistoriske rødder til begrebet åndsfrihed kan føres tilbage til Luther. Hans betydning hænger især sammen med det synspunkt, at myndighederne ikke må tvinge nogen til at tro, men til gengæld skal myndighederne sikre, at alle børn og unge bliver undervist i troens grundlag.

Overført til dagens demokratiske samfund: Staten må ikke tvinge børn og unge til at blive demokrater, men til gengæld må staten kræve, at de bliver oplyst om og undervist i demokratiets grundlag.

Men kan man nu også være sikker på, at en sådan undervisning medfører, at eleverne bliver demokrater? Nej, det kan man ikke. Vi kan kun håbe. For i et demokrati er man nødt til at respektere det, som K.E. Løgstrup kalder en "urørlighedszone", som er hans begreb for åndsfrihed. I sin iver for at demokratisere sjælen, kan man blive udemokratisk i sine bestræbelser på at sikre demokratiet. Det betyder på ingen måde, at man skal afholde sig fra at opdrage til og undervise i demokrati, men det betyder, at der er en grænse indbygget i en demokratisk pædagogik – en grænse som totalitære regimer ikke respekterer.

Jeg er selv en varm tilhænger af, at forældre i Danmark har lov at oprette kristne, muslimske, katolske, jødiske og tyske friskoler, og at forældre ligeledes har mulighed for at etablere skoler baseret på forskellige livssyn og pædagogiske principper. Men jeg er samtidig en svoren tilhænger af, at alle skoler – friskoler såvel som folkeskoler – skal bidrage til at forberede eleverne til at leve i et demokrati.

Når spørgsmålet om religionens bidrag til samfundet rejses, er Luther i høj grad aktuel. Han evnede at knytte en forbindelse mellem frihed og tvang – en forbindelse som desværre er gået tabt i de to fortællinger, der har domineret jubilæumsåret. ■

Artiklen er baseret på et oplæg holdt på konferencen: Danmark fri(t) for religion, Christiansborg, 24. november 2017, arrangeret af en række af folkekirkens biskopper